

Flodr, Miroslav

Nápisy na středověkých zvonech

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1973, vol. 22, iss. C20, pp. [143]-157

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102170>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV FLODR

NÁPISY NA STŘEDOVĚKÝCH ZVONECH

Nápisy na zvonech, zejména středověkých, patří k nejčastějším tématům dosavadní epigrafické i speciální kampanologické literatury. Dnes již — možno tak říci — staletý zájem o tuto látku dokázal shromáždit vskutku pozoruhodnou řadu prací, která už samou svojí kvantitou by mohla být reálným důvodem k předpokladu detailní propracovanosti celé problematiky a důvěrné znalosti všech jejich základních aspektů. Každý, kdo v podobném očekávání se odváží projít houštím drobných i obsáhlejších příspěvků, nezřídka zasutých v těžko dostupných regionálních časopisech, bude zklamán. Výsledkem jeho úsilí bude především zjištění (přes rozdílnost poměrů v jednotlivých evropských zemích v zásadě totožné), že naprosto převážná část produkce přináší toliko soupisy nápisů, ponejvíce lokálně zaměřené. Úroveň mnohých těchto soupisových prací, zvláště starších, je poměrně nízká. Jednak zdaleka nevyčerpávají látku zvoleného okruhu, jednak jsou v popise materiálu neúplné a dosti nepřesné. V každém případě velmi zaostávají za zásadami a potřebami současné soupisové práce. Jestliže dnes přesto věnujeme těmto soupisům zvýšenou pozornost, ba velmi pečlivě evidujeme výskyt každé podobné práce, je to dáno skutečností, že většina kampanologického materiálu byla zničena a je nám dnes dostupna toliko prostřednictvím starších záznamů. Na druhé straně pak soubor prací o vlastní problematice nápisů stěží může uspokojit jakýkoli hlubší zájem v této sféře. Příčinou tu zdaleka není relativně skrovný rozsah celé produkce, jako spíše ne vždy vhodné pojetí jednotlivých studií. Závěry obecnější povahy se tu totiž namnoze budoují na lokálně úzce vymezené látce, často daleko užší, než má řada soupisových prací. Pokud dochází k širší dokumentaci jednotlivých zjištění, děje se tak víceméně nahodilým výběrem, bez náležité proporcionality a patřičného zřetele k větší teritoriální sevřenosti látky, jež byla původně východiskem. Zejména však v těchto pracích postrádáme dva postupy, jež mají pro zvládnutí celé problematiky základní význam a na něž musíme klást v budoucnu tím spíše velký důraz. Především je to pojímání nápisu jako uzavřeného celku, pro nějž je základním charakteristickým rysem právě jeho struktura. Posuzování nápisů a jejich vývoje pouze na základě jednotlivých — byť významných — částí, izolovaných od ostatních skladebných prvků, je samozřejmě zcestné, bohužel však příznačné pro mnoho

starších prací.¹ V druhém případě jde o hodnocení nápisů ve vztahu k jejich provenienci. Pečlivé vymezení typů nápisů užívaných jednotlivými zvonaři (dílnami) by mělo být přirozeným východiskem všech soustavných pokusů na tomto poli. Studie tohoto typu — pro budoucnost rozhodně základní stavební kameny celé konstrukce — ve starší literatuře chybí. Pokud je podobný přístup někde patrný, pak především v těch pracích, jež přinášejí celkovou kampanologickou typologii produktů zvonařských dílen. Naznačená situace v tom směru trvá dodnes, typologie epigrafická zaostává za typologií kampanologickou. Přínos speciálních studií a příspěvků o nápisech tak rozhodně není natolik významný, aby se mohl stát vhodným východiskem všech dalších úvah a výzkumů. Tuto úlohu spíše plní — v tom je určitý paradox — práce soupisové, díky právě svému materiálovému bohatství.

V takové situaci se musí jevit každý pokus o postižení dané problematiky v obecných dimenzích jako předčasný. Jestliže se přesto v našem příspěvku chceme pohybovat na této vratké půdě, vedou nás k tomu určité důvody i předpoklady. Hlavní podnět vychází z domácích potřeb. Je tu snaha vytvořit k lepšímu pochopení domácího vývoje jistou obecnou paralelu, jež by na jedné straně naznačila celkovou tendenci procesu a její podstatné projevy, na druhé straně pak přispěla k účinnější diferenciaci obecného a konkrétně domácího podílu v skladbě nápisů. Považujeme za účelné limitovat tuto obecnou dimenzi v ohledu teritoriálním. Východí oblastí tu budou sousední německé země v šíři pásma sahajícího od Rakouska a Slezska na východě až do Porýní. Volba tohoto území je dána historickou skutečností, že zdejší zvonařství, jedno z nejvýznamnějších v Evropě vůbec, mělo z vnějších podnětů na české zvonařství nejpodstatnější, ba mnohdy přímo určující vliv. Řada tamějších zvonařů pracovala pro české objednavatele, mnozí z nich působili přímo v českých zemích, podobně jako přední čeští zvonaři zhotovovali svá díla i pro zahraniční zájemce. Toto omezení, z hlediska věcného logické, činí náš pokus také reálnějším. Nejen proto, že jde o menší a tudíž lépe zvládnutelné teritorium, navíc materiálově bohaté a dosti sourodé, nýbrž především z toho důvodu, že v úvahu přicházející kampanologická látka je tu celkem dobře zpřístupněna početnými staršími soupisy i moderními velkými edicemi.² Je pochopitelné, že se nepodařilo shromáždit k danému účelu všechny památky, o jejichž existenci dnes víme a máme je také popsány. Přesto zhruba 2000 zvonů získaných do evidence představuje dobrý základ k vedení sondy v obecné rovině s potřebnými možnostmi sledování vývojových

¹ Je to dobře patrné i v předních kampanologických příručkách starší doby, Ottové a Walterové (H. Otte, *Glockenkunde*. Leipzig 1858, 2. vyd. tamtéž 1884; K. Walter, *Glockenkunde*. Regensburg—Rom 1913), z nichž zejména Walterova práce věnuje tomuto tématu velkou pozornost (jen materiál do roku 1500 tu zabírá na 130 stran).

² Z těch je to především *Deutscher Glockenatlas* (DG), jehož prvé dva svazky (*Bayerisch-Schwaben*. München—Berlin 1967 (BS); *Württemberg und Hohenzollern*. München—Berlin 1969 (WH)) otevírají nejvýznamnější dílo v celé dosavadní kampanologické literatuře. Na druhém místě je třeba uvést rozsáhlý epigrafický podnik německých akademií *Deutsche Inschriften* (DI) s 12 dosud vydanými svazky. V obou edicích dostává se zvonům zatím nejúplnějšího a nej kvalitnějšího zpracování (při čemž *Deutscher Glockenatlas* jakožto speciální kampanologické dílo přirozeně převyšuje rozsahem zpracování v *Deutsche Inschriften*). Na tato díla se budeme také nejčastěji obracet při volbě názorných příkladů, a to tím spíše, že popisová část je bohatě doprovázena vyobrazením zvonů a jejich nápisů.

tendencí a proměn. Rozdílná proporcionalita zastoupení jednotlivých oblastí nedává však dostatečné záruky k správnému postižení teritoriálních diferencí, a tak už proto se tu upouští od sledování tohoto aspektu (tím spíše, že jeho studium musí vycházet z metodicky zcela odlišných postupů).

Opatřování zvonů nápisy je svým původem velmi starobylé. V jednotlivých případech lze tento postup sledovat již od 9. stol., soustavněji se však s nápisy na zvonech setkáváme až od 12. stol. Právě v období 12. až 13. stol., kdy dochází k výraznému rozšíření výroby zvonů a k dovršení zásadních změn v jejich konstrukci i technologii výroby, stává se nápis pravidelnou součástí zvonařských výrobků. Tuto skutečnost nacházíme plně potvrzenou také v námi sledované oblasti. Zvony bez nápisů tu v době před 12. stol. naprosto převažují, jsou pravidelným zjevem, a ještě v samém 12. stol. představují zhruba 60% podíl na celkové látce. Od 13. stol. jejich výskyt již klesá (13. stol.: 34%; 14. stol.: 14%) až na nepatrný zlomek přibližně 2% v 15. stol.

Ve většině případů je nápis (nápisový pás) jediným výraznějším prvkem na jinak hladkém tělese zvonu.³ S touto střídmostí celkové výpravy zvonů je v plném souladu i jednoduchost projevu nápisů samých. Jde vesměs o krátké texty, jimž je vyhrazen rozsah jediného řádku po obvodu zvonu, zpravidla kolem jeho horní části (krk). Případy, kdy text nápisů zabírá více řádků či jeho jednotlivé části vyplňují současně různá místa zvonového tělesa (plášť, věnec, čepec, koruna), lze označit za výjimečné. Mezi těmito výjimkami jsou relativně nejčastějším zjevem nápisy rozložené do dvou pod sebou probíhajících řádků. Nemálo takových případů vzniká ovšem pouze tím způsobem, že do druhého řádku je položeno jediné (závěrečné) slovo nápisu či jen jeho část (resp. část data).⁴ To samo je dosti neobvyklý postup, neboť středověký zvonař v podobných situacích raději text nedokončil (přerušil i uprostřed slova), než by přidával další nápisový

³ Výzdoba zvonů se až do 14. stol. omezuje na jednu či více linií po obvodu věnce. Teprve v průběhu 14. stol. se ve větší míře setkáváme s případy, kdy na zvonovém plášti jsou umístěny drobné reliéfy. Daleko nejčastěji tu vystupují čtyři křucifixy rozložené na protilehlých stranách (1—4). V druhé polovině 14. stol. se začíná výrazněji uplatňovat skupina Ukřížování, která pak v 15. stol. tvoří dominantu bohatější výzdoby zvonového tělesa. Většinou bývá provázána (obvykle na protilehlé straně) reliéfem Matky boží, resp. reliéfy (často v podobě medailonů) svatých (sv. Jiří, Vavřinec, Křistoř, Jan Křtitel, Kateřina, Barbora aj.), andělů, biskupů ap. Někdy se objevují v přímém jejím sousedství symboly evangelistů. Jen porůznu nacházíme jiné motivy a způsoby (např. zajímavá úprava pláště zvonu jeho rozdělením na kosočtverce pomocí mírně reliéfních linií, objevující se v 14. i 15. stol.).

⁴ Pro různé případy několik příkladů: *MARIA GOTZ CELL HAB IN DINER HVTD WAS ICH V/BBER SCELL* (DG BS 1104; z doby kolem r. 1300); *FLOS EGO CANPANA NVN-QVAM DENVNIO VANA BELLVM VEL FESTVM FLAMMAM VEL FVNVS HONESTVM LVCAS MARCVS/MATHEVS IOHANNES* (DG WH 1798; 1. pol. 14. stol.); *lucas marcus mathevs iohannes ihesus maria anna anno dni m^occc^oxxiii/martine vrsola* (DG BS 919); *LVCAS MARCVS MATHEVS S IOHANNES OREX KRISTE VENI CVM/PACE* (DG WH 820; 1. pol. 14. stol.); *OREX GLORIE XPE VENI CVM PACE LVCAS MARCVS MATHEVS IOH/ANNES* (DG WH 914; 1. pol. 14. stol.); *MAGISTER HEILMANNVS DE MA/GVNIA* (DI VIII, 67; 14. stol.); *S IOHANNES S LVCAS S MARCVS S MATHEVS AVE MAR/IA* (DG BS 341; IA nad řádkem; 1. pol. 14. stol.); *ihesus maria anna vnd das vierdig hailtum lucas marcus mathevs iohannes sancte martine avfe maria anno dni mcccxxiii* (DG BS 1119); srov. obdobný případ DG WH 1812 z r. 1275, kde část data je nadepsána nad řádkem; *maister frantz plartner gosz mich do man zalt nach crstus gebvrt m ccccxxix/gor* (DG WH 557).

řádek.⁵ Jen započatý a převážně pak nevyplněný řádek působil nadto vzhledově nepříznivým dojmem.⁶ Z toho důvodu někteří zvonaři řeší celou věc tak, že závěrečné části nápisu, jež podle jejich názoru nelze vynechat (jméno světce apod.), resp. jejichž opomenutí by znamenalo vážnou deformaci oné nápisové části (část data), přenašejí spíše na čepec zvonu.⁷ Na další místo se zde frekvenci svého výskytu zařazují nápisy, jejichž jednotlivé skladebné části jsou záměrně položeny na různá místa zvonového tělesa: a) jedna část na horním (krk), druhá část na dolním okraji (věnec),⁸ b) jedna část na horním okraji zvonu (krk), druhá na plášti.⁹ Za vskutku vzácné můžeme označit konečně nápis natolik rozsáhlé či skladebně bo-

⁵ *SANCTVS LVCAS MARCVS MATHEVS S IOHANNES OREX GLORIE VENI C* (DG WH 118; 1. pol. 14. stol.); *LVCAS MARCVS MATHEVS S IOHANNES OREX GLORIE CRIS* (DG WH 711; 2. pol. 14. stol.); *AVE MARIA GRACIA PLENA DOMINVS TECVM BENEDI* (DG WH 1412; 1. pol. 14. stol.); *anno domini m° ccc xxxix magister conradus gnochamer me fvsit ave maria grac* (DG WH 1433).

⁶ Zejména když taková doplňující část byla provedena navíc ještě zběžněji tvarovaným písmem, jako je tomu na zvonu z r. 1264 (DG BS 1454): *ANO DNI M°C°C L°X II°II HOC CIBALV E FACTV A MAGRO HEICO DE WORMACIA ABBE GER/VNGO*. V tomto směru je zajímavý postup neznámého zvonaře na zvonu z r. 1299 (DG WH 831): *ANNO DNI M CC NONAGIO IX IN DIE MARGARETE FACTVM EST HOC VAS/S MARCVS S MATHEVS S IOHANNES S LVCAS*. Jména evangelistů, přesunutá do druhého řádku a nemohoucí jej sama vyplnit, jsou po řádku rozložena v pravidelných od sebe odstupech a uzavřena do rámečku.

⁷ *lucas marcvs mathevs iohannes orex glorie criste veni cum pace liehart klain a d°m/cccc I* (DG WH 888); srov. obdobně zvon od téhož zvonaře z r. 1459 (DG WH 141); *LVCAS MARCVS MATHEVS IOHANNES* (DG WH 98; 14. stol.); *MARIA GOTES CELLE HAB IN DINER HVT WAS ICH VBER SCH/EL* (DG WH 1523; 1. pol. 14. stol.). Tyto případy jsou do jisté míry odevzvu postupu (jinak rovněž velmi vzácného) některých zvonařů, klášter obsáhlejší části nápisů či celé nápisy na čepce či dokonce i na korunu zvonu. Např. na zvonu DG WH 319 z 14. stol. je jeden řádek umístěn na čepci, druhý pak na krku zvonu, oba v téže úpravě: *GECEPHRIT VON TRODELVINGEN MICH GOSE/S LVCAS S MARCVS S MATEVS S IOHANNES*. Zvon z r. 1357 (DI XII, 49) má jednu část silně kráceného nápisu na krku, druhou pak rozkládá na šest držáků koruny: (krk) *M°C°C° LVII° V° KL SEPT FCM E H° OP9 I HOE SCĚ VI MARIE SVB D° IOHE ABB° XX° XI° A FRĚ NICOLAO DCO SNITZ9 SAC° ET MÓCHO*; (držáky) *AVE MARIA/GRACIA PLENA/DOMINVS TE/CVM BENEDICTA/TV I MVLIERIB9/ET BNDICT9 F V T*. Zvon z 13. stol. (DG WH 740) má jména evangelistů, jež jediná tvoří celý nápis, rozdělena do šesti sektorů mezi držáky koruny: *SVC/RAM/XVL/SENAHO/SVE/TAM*.

⁸ Např. na zvonu z doby kolem r. 1300 (DG WH 127): na krku: *SANCTVS LVCAS MARCVS MATHEVS IOHANNES OREX GLORIE CRISTE*; na věnci: *LIS MICH LOB MICH HAINRICH DER GLOGNER DER MACHAT MICH MINNE GOT VOR ALLEN DINGEN SO KAN DIR NIMER MISSE LINGEN*. Zde budíž podotknuto, že nápisy umístované pouze na věnci zvonu jsou zcela výjimečné.

⁹ Srov. DG WH 1801: (krk) *dvrch vnser frouwen ere lüt man mich hans eger von riitligen gos mich lvcas marcvs mathevs iohannes*; v dolní části pláště čtyřikrát opakující se krucifix s nadepsaným ananiasem; mezi tím nápis: *ano domini mcccclviii*. Využívání plochy pláště zvonu k umístění části nápisu je ve středověku vzácné; srov. zvon z r. 1468 (DI VIII, 558), kde text nápisu je rozložen do jednoho řádku kolem krku zvonu a jednoho a čtvrt řádku (tato čtvrtina není ohraničena liniemi) kolem pláště. Zpravidla se zde vyskytují jednotlivá slova či souvislejší texty jako součást plastické výzdoby zvonu. Tyto nápisy, jež organicky souvisejí s obsahem či funkcí příslušného reliéfu, jsou umísťovány buď volně v jeho okolí (nad či pod ním nebo po jeho stranách), nebo jsou vloženy do pevného, daný reliéf obepínající rámeč. Takovou úpravu má častěji v 15. stol. reliéf Ukřižování uzavřený do úzkého rámeč, v němž pak obíhá nápis: *stabat mater dolorosa iuxta cruce[m] lacrimosa dom pendebat filius/civis animam gementem/con- tristantem et dolentem per trāsivit gladi 9*; srov. DI I, 451; DG BS 219.

haté, že vyplňují více řádků nebo pokrývají krk, plášť i věnec zvonu.¹⁰

Jednoduchostí zvolených forem se vyznačuje i vnější úprava nápisového pásu. Starší doba (zhruba do 13. stol.) relativně častěji klade ještě nápisový řádek volně do prostoru. V průběhu 13. stol. se však již ustaluje charakteristický způsob ohraničení řádku dvěma jednoduchými liniemi. Tato forma naprosto převládá u zvonů 13. a 14. stol. Nanejvýš bývá porůznu nahrazována použitím dvou zdvojených linií či linií (opět jednotlivých i zdvojených) v podobě vinuté šňůry. K změně poměrů dochází teprve v 15. stol. Předchozí — možno říci klasický — způsob úpravy nápisového pásu sice trvá i nadále a představuje jednu z hlavních forem. Sám se mění potud, že a) jednoduché linie nabývají na plastičnosti, b) použití zdvojených linií je častější, c) do popředí se dostávají stále více linie v podobě vinuté šňůry. Zcela nový je však postup uplatňující bohatší dekorativní prvky. Začíná se výrazněji prosazovat od druhé čtvrtiny 15. stol., je stále oblíbenější a v některých zvonářských okruzích zatlačuje dřívější praxi zcela do pozadí. Z dekorativních motivů je zvlášť oblíbeno cimbuří a jetelový trojlíst, zpravidla v kombinaci a úpravě, kdy cimbuří tvoří obsah vlysu nad horní linií nápisového řádku, zatímco k dolní linii je připojen vlys stylizovaných jetelových trojlístů zakončených dole křížatými květy.

Pokud jde o provedení vlastních nápisů, o jejich paleografickou i ryze technickou stránku, můžeme se v daných souvislostech omezit pouze na vytčení nejobecnějších rysů. Z paleografického hlediska se nám látka člení do dvou ve středověku obvyklých sfér: jedna, starší, je charakterizována majuskulním písmem, druhá, mladší, písmem minuskulním. Předělem obou je tu období kolem roku 1400. Tento mezník je tu vskutku mimořádně výrazný, neboť minuskulní nápisy před tímto datem jsou právě tak výjimečné, jako použití majuskuly v následující době. Nástup zcela nové etapy na přechodu do novověku, provázený výskytem renesanční kapitály, se otevírá až na samém konci 15. stol., jmenovitě od devadesátých let. Úroveň tvorby písma je značně proměnlivá, což platí o větvi majuskulní i minuskulní, a není ani tak dalece vázána dobou vzniku jako spíše proveniencí. Vedle vyspělých prací s písmem dokonalých proporcí a krásné kresby vystupují díla, kde výsledek prozrazuje neobratnou ruku bezradného autora. K nejčastějším deformacím patří v okruhu majuskulních nápisů obrácené postavení jednotlivých písmen (zrcadlovité provedení celých nápisů je odchylkou jiné povahy), u nápisů minuskulních rozdílný sklon vertikální osy každého písmene. Užívání zkratek je celkem velmi úsporné a zůstává omezeno na poměrně úzký okruh stereotypních případů. Oddělování jednotlivých slov nápisu se zpravidla provádí pomocí rozma-

¹⁰ DI V, 78: *sovanna haisz ich in ihesus mariu vnd lvcas markvs nathevs iohannes in der namen gos man mich der durchlechtig hochgeborn first vnd herr herr albrecht pfaltz/grafe pei rein herzog in obern vnd nidern pairn was stifter mich von regenspurg her pracht er mich die posen weter vertreib ich den toden peere ich hanns der/gos mich als man zalt von gottes gepurt tausent vier hundert vnd in dem newtzigisten iar tetragamatan. DI XI, 29: (krk) anno domi m° cccc° lxxix°. *nativitatis marie*; (pod tím v užším pásu) *IHEVS DOMINVS ALPHA ET O DEVS DE DEO LV MEN DE LV MINE PROTEGAT NOS AN TVE DIRIGAT AMEN*; (na plášti u reliéfu Ukřížování) *IHC NAZAREN9/REX JVDEORVM*f (na plášti u symbolů evangelistů, rozložených kolem reliéfu Ukřížování) *sanctus mattes sanct9 lucas sanct9 iohanes sanctus marcus*; (na věnci) *VERBVM CARO FACTVM EST HABITAVIT IN NOBIS O REX GLORIE VENI CUM PACE**

nitých značek. Přibližně do poloviny 14. stol. tuto funkci plní hlavně jednoduchá tečka, dále pak různě formovaný kříž či hvězda. Pro druhou polovinu 14. stol. je příznačná rosetka a zvoneček, ze starších značek hvězda předčí tečku a kříž. Také v první polovině 15. stol. stojí v popředí zvoneček a rosetka a s nimi též konev, kdežto druhou polovinu tohoto věku charakterizuje převaha routovitého znamení.

Po technické stránce tu nacházíme celkem jednoznačné poměry. Nápis jsou zcela běžně zhotovovány tím způsobem, že jednotlivá z vosku zhotovená písmena se kladou na model zvonu. Přitom přibližně od poloviny 14. stol. starší, ruční modelování písmen je stále častěji nahrazováno použitím forem. Případy, kdy zvonář vyhloubil písmena nápisu dovnitř pláště vnější formy zvonu, se vyskytují vskutku vzácně a vesměs jen ve starší době (tj. přibližně do poloviny 14. stol.).

Hlavním jazykem nápisů je latina. Němčina začíná pronikat již na sklonku 13. stol., zprvu přirozeně v ojedinělých případech, z nichž část má dvojjazyčný charakter: jedna část nápisu je latinská, druhá pak německá. Obojí typ se sice v průběhu 14. stol. stále zřetelněji prosazuje, v souhrnu celé látky z tohoto věku pocházející však představuje i nadále nepatrný zlomek. Dokonce ještě značnou část 15. stol. se pohybuje podíl německých nápisů mezi jednou čtvrtinou až jednou třetinou. Teprve v 70. až 80. letech se vzájemný poměr mezi latinskými a německými nápisů vyrovnává, přičemž mnoho nápisů má výše již zmíněný dvojjazyčný ráz. Nástupem devadesátých let 15. stol. začíná převaha německých textů.

V řadě nápisů, hlavně 13. a 14. stol., se setkáváme s užitím řeckých a hebrejských slov, psaných přirozeně latinskými písmeny. Vystupují zde prakticky ve dvou formách. Prvá, daleko běžnější, je reprezentována rozmanitými, převážně hebrejskými výrazy, jež (jsouce ve skutečnosti různými hebrejskými termíny pro označení boha) mají charakter mystických symbolů Boha-Krista jako ochránce proti démonům a jejich působení a v tom smyslu i význam magických formulí k zažehnávání těchto nebezpečí. Nejčastější je tu alfa—omega jakožto symbol nekonečnosti Kristova bytí a tím i jeho moci (podle Zjev. sv. Jana 1, 8; 21, 6; 22, 13 aj.). Bývá někdy vyjádřeno slovně,¹¹ většinou však jsou zastoupena jednotlivá písmena. Stojí na konci či začátku nápisů, resp. nápis zahajují a ukončují. Hojná je hebrejská paralela předchozího, *AGLA* (= *attah gibbor l'olam adonai*, tj. jsi mocný ve věčnosti, Pane), méně pak již pouhé *ADONAY*, *TETRAGRAMATON* a zejména *ELOY* a *ANANISAPTA*. S těmito termíny se v podobné frekvenční diferenciaci setkáváme na středověkých zvonech vůbec a také ovšem i v jiných epigrafických souvislostech. Druhá ze zmíněných forem, rozšířením i funkčním významem podřadnější, se vyznačuje použitím řeckých, resp. hebrejských textů (modliteb apod.), a to vždy v dvojjazyčném podání: nejdříve je uvedeno řecké (hebrejské) znění a po něm hned následuje latinský překlad.¹²

¹¹ Srov. např. v zajímavém spojení *IHEVS DOMINVS ALPHA ET O; DI XI*, 29.

¹² Např. na zvonu v Empfingen z druhé poloviny 14. stol. (*DG WH 716*) je jádro nápisu při horním okraji zvonu (*LVCAŠ MARCVS MATHEVS S'IOHANNES OREX GLORIE CRISTE VENI CVM PACE*) doplněno řecko-latinským textem modlitby na věnci zvonu: *+AYOS YSCIROŠ AYOS OTEOS AYOS ATHONATUS YLCGCSEMINAS ŠCS DEVS ŠCS FORTYS ŠCS YNMORTALIS MIE NOBIS GLORIA LAVS ET HONOR T|IBI|SIT REX CRISTE REDEM|PTOR|*. Jde o začátek řeckého textu modlitby na Veliký pátek: *AGIOS*

Přecházíme-li nyní k charakteristice obsahu nápisů, resp. jejich obsahové struktury, je vhodné připomenout si předem některé skutečnosti obecnější povahy. Obsahová stránka nápisů v zásadě vychází ze vztahu nápisu k jeho vlastnímu nositeli. Dotýká se jeho podstaty, funkce, ale také jeho původu, příčin a okolností vzniku apod. Může být vyjádřením jediného z těchto aspektů (ne vždy nejpodstatnějšího) nebo hned celé jejich řady. Variabilita těchto možností je velká. Rozhodující tu zdaleka nebývají jen podmínky a zvyklosti dobové, místní či specificky oborové, ale namnoze příčiny i pohnutky ryze individuální. Pokud jde konkrétně o oblast zvonových nápisů, jsou tu v jádře dány široké vyjadřovací možnosti, jichž se také rozmanitým způsobem využívá. Sám původ zvonu je mnohostranně objasňován údaji o době a místu vzniku, o původci, o příčinách, o osobách, z jejichž podnětu či jejichž nákladem byl zvon pořízen atd. Hlavně však se zde projevuje rozmanitost funkcí zvonu. Zvon v křesťanském světě je svým původem a podstatou zařízením, jež zve věřící k účasti na církevních bohoslužbách. Postupem doby stále se rozšiřující zvonění v různé denní doby stává se výzvou pro všechny, duchovní i laiky, k modlitbám a rozjímání, a tak prostředkem posilování víry. Jeho hlasu je pak přikládána i mimořádná magická síla, schopnost zažehnávat demony, ovládat bouře, blesky, vichřice, oheň či povodeň, mírnit nepřízeň počasí, nemoci, zapuzovat nepřátelská vojska apod. Nelze přirozeně předpokládat, že v každém zvonovém nápisu nachází celá tato šíře hledisek své vyjádření, i když mnohé nápisy o to zjevně usilují a některé z nich podobného cíle s větším či menším úspěchem dosahují. Pro celek je však příznačná rozmanitost pojetí zvonového nápisu, rozdílné preferování jednotlivých hledisek včetně měnicích se forem jejich vyjádření. Právě tato různorodost obsahové náplně, formy podání i celkové její struktury nese charakteristické rysy doby a prostředí, v němž zvon vznikal. Přitom základní, obecné projevy a tendence jsou rozličným způsobem modifikovány v jednotlivých zvonářských dílnách.

Jedním ze základních znaků námi zkoumaných nápisů je jednoduchost jejich struktury a obsahu, příznačný to ostatně rys pro středověké zvonové nápisy vůbec. Sama skutečnost, že naprostá většina zvonů — jak bylo zdůrazněno výše — poskytuje nápisu skrovný prostor jednoho či dvou řádků na nepříliš velkém objemu své horní části, znamená citelné omezení sdělovacích možností nápisu a má přirozeně také silný vliv na volbu vyjadřovacích prostředků a celkové formy podání jeho obsahu. V této spojitosti je pak též důležité, že tato prostorová limitace má po celou dobu víceméně konstantní ráz. Víme, že rozložení nápisu do většího počtu řádků či na další části zvonu patří i v 15. stol. stále k výjimkám. Neměnnou zůstává také typická úspornost v užívání zkratek. Za této situace jediné rozšíření sdělovacích možností představuje intenzivnější využití dané plochy. Určité podmínky k tomu se vytvářejí prakticky v tom okamžiku, kdy se do nápisů zavádí gotická minuskule, tzn. v našem případě — má-

O THEOS AGIOS ISCHIROUS AGIOS ATHANATHOS ELEISION IMAS. V případě hebrejsko-latinských textů lze uvést příklad ze zvonářské dílny rottweilských Klainů, jejichž některé zvony nesly v nápisě hebrejsko-latinské znění Kristova zvolání (Mat. 27, 46): *heli heli lema sabathoni deus meus deus meus ut quit derelegisti me...* Srov. DG WH 124, 125 a str. 19n.; H. Otte, *Hundbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters*, 5. vyd., Leipzig 1883, str. 395.

me-li na mysli její soustavnější výskyt — až dobu 15. stol. Tímto způsobem získaný přírůstek nemohl ovšem být takové povahy, aby zde přivodil změnu zásadnějšího významu. Řešením toho druhu bylo radikální překročení stávajících hranic a co nejširší využití celé plochy zvonu. Náznaky této cesty v podobě ojedinělých případů pozorujeme sice již v našem období, hlavně v 15. stol., vlastní její rozvoj však začíná až v 16. stol. Teprve renesance přináší zcela nové pojetí celkové výpravy a výzdoby zvonů. Snaha po maximálním využití plochy zvonového tělesa znamená uvolnění prostoru nejen pro bohatější výzdobu, ale též pro rozvitější nápisovou část. Z uvedeného je patrné, že v dané sféře lze stěží počítat během vývoje s podstatným rozšířením obsahové struktury zvonových nápisů. Uvidíme, že tento předpoklad je v jádře správný: nedochází tu ani tak dalece k narůstání struktury, jako spíše k proměnám její povahy.

V ústředí pozornosti naprotě většiny nápisů našich zvonů stojí ta skla-debná část, která se dotýká vlastní funkce zvonu. K ní se jen velmi pozvolna — ve výrazné podobě prakticky až v 15. stol. — přidružují další části, rozšiřující výpověď zvonového nápisu o nová, namnoze pro nás velmi důležitá hlediska. Je to především uvedení data (datovací formule) a určení provenience zvonu.

Přibližně až do konce 12. stol. patří datované zvony k nepatrným výjimkám. Ještě po celé 13. i 14. stol. je výskyt takových případů v naší látce vzácný (pohybuje se ve svém maximu kolem 10%). Vlastním obdobím jejich obecného rozšíření je až 15. stol. Teprve v průběhu tohoto věku stává se datum pravidelnou součástí zvonových nápisů, i když tu stále zůstává relativně početná skupina zvonů, jimž takové určení chybí (zhruba 25%). Včlenění data, resp. datovací formule do struktury zvonových nápisů se děje různými způsoby. Celkově se dá říci, že postavení data je tu velmi samostatné. Rozhodně tu nevystupuje jako pouhý doplněk provenienčního určení zvonu. Naopak vidíme, že spojení data s provenienční formulí je značně volné a případy, kdy nápis zvonu je tvořen pouze kombinací datovací a provenienční formule, lze dokonce počítat k výjimkám. Přitom tyto výjimky jsou jen o něco málo častější než zvonové nápisy, jejichž jedinou náplní je pouhé datum. Obvykle je datum volně připojováno k základním formulím zvonového nápisu (dotýkajícím se funkce zvonu), přičemž tyto formule buď uvádí, nebo uzavírá. Někdy však i taková přímá spojitost chybí a datum je i prostorově umístěno na jinou část zvonu. Jinak se během doby stále výrazněji prosazuje kombinace data se základními formullemi a provenienčním určením, která se pak v devadesátých letech 15. stol. stává zde pravidlem.

Skladba datovací formule se vyznačuje jednoduchostí. V zásadě ji po celou dobu tvoří úvodní *anno domini* + letopočet. Toto stereotypní spojení nezřídka přechází i do jazykově německých nápisů, dokonce i tam, kde jde o zjevnou duplicitu. Jen zřídka je *anno domini* nahrazováno obratem ab *incarnatione domini* (*anno incarnationis domini*). V německých nápisech, pokud zde nepřetrvává latinské *anno domini*, převažuje spojení letopočet + iar (... 1495 iar), resp. jeho rozšířené pojetí s úvodním *als* (*do*) *man zalt* (*in*) 1495 iar. I zde je uvedení *nach krist geburt* (*do man zalt nach cristus geburt...*) sporadické. Letopočet je běžně vyjadřován římskými číslicemi, slovní podání letopočtu bývá vzácné, spíše se jen omezuje na některé jeho části (*anno domini millesimo ccccxxxiii*; *anno*

domini MCC nonagesimo nono; anno domini MCC nonagesimo IX apod.). Dominující postavení římských číslic je citelněji narušeno v třetí čtvrtině 15. stol., kdy začíná soustavnější výskyt arabských číslic (poprvé v druhé čtvrtině 15. stol.), jež se v devadesátých letech tohoto věku stávají zde pravidelným zjevem. Naprostá většina zvonů se při vlastní dataci spokojuje s uvedením letopočtu. Pokud se pak někdy připojuje ještě uvedení dne, děje se tak vesměs (a to po celou dobu) po způsobu církevního kalendáře (užití juliánského kalendáře zůstává prakticky omezeno na několik málo případů z 13.–14. stol.). Ještě vzácnější bývá doplňování data jmény soudobých představitelů země, města, instituce apod. (nikoli lety jejich vlády!).¹³

Určení proveniencie se začíná zřetelněji prosazovat ve 13. stol. Zůstává ovšem v tomto věku a ještě po celé 14. stol. omezeno na malou část případů. Teprve od druhé čtvrtiny 15. stol. se prosazuje již výrazněji a v poslední čtvrtině tohoto věku lze jeho výskyt považovat více méně za pravidelný. V podstatě po celý středověk je zde proveniencie vyjadřována toliko jménem zvonaře. Místní určení je vzácné. Jestliže se s ním setkáváme v průběhu 15. stol., zejména pak v poslední jeho čtvrtině, stále častěji, nemění to nikterak celkovou výjimečnost těchto případů. Vůbec celá formulace provenienčního určení je velmi strohá. Nejextrémnější formou v tomto směru je pouhé uvedení jména bez bližšího označení, o jakou osobu jde a jaký má vztah ke zvonu. Tento způsob není ovšem nijak zvlášť charakteristický, i když se s ním setkáváme u celé řady zvonů 15. stol. Většina zvonů totiž specifikuje alespoň vztah osoby k vzniku zvonu. Obvykle se tak děje obratem *xy me fusit* (daleko méně než *fusa est hec campana*), resp. *xy gos mich* (daleko méně *xy hat mich gossen*). Vzácnější je již forma *xy me fecit* (*xy nos fecit*, *hoc opus fecit xy*, *facta est hec campana per xy*, *hoc cimbalum est factum a xy*, resp. *hat gemacht* (die glocken hat gemacht, ich xy hat die glocken gemacht). Úzce specifické povahy je postup (oblíbený např. u zvonaře Johanna Fraedenberga z Ulmu) pomocí formule *per manus* (...*per manus Johannis Fraedenberger*). Vyčtení společenského postavení zvonaře (profese, stavovská příslušnost), třebaže je starobylé (častější již ve 13. stol.), zůstává i v 15. stol. nepravidelným zjevem a omezuje se v podstatě jen na určení či pouhý náznak profese: *xy campanifex*, *xy glockengiesser*, vesměs však jen *magister* (*meister*) *xy*.

Pokud jde o vztah provenienčního určení k ostatním součástem zvonového nápisu, je zde příznačná především jeho úzká spojitost s datovací formulí, tudíž opak naznačené již volnosti postavení a vztahu data k provenienci. Tato souvislost je natolik výrazná, že ji lze pokládat za pravidlo (stranou zůstává nepatrný počet výjimek): provenienční určení vystupuje

¹³ Např. *Anno domini M CCC XI sub domino Clemente papa Hainrico imperatore Henrico... plebano Rapotone ministri civitatis...*; *MCCCLVII V Kal. Sept. ... sub domino Jahanne abbate XXXI...*; *Anno domini M CCC XXX VII tempore Eberhardi plebani...* V této souvislosti budíž upozorněno, že vůbec uvádění jmen místních představitelů (rychtáře, purkmistra, členů městské rady, faráře, kostelníků ap.), běžné v nápisech novověkých zvonů, je zde naprosto neobvyklým zjevem. Případy zvonových nápisů z r. 1436 (*DG BS 231*; úvodní část nápisu o datu a provenienci zvonu je doplněna modlitbou: *o sancte martine ora p haincz vom kalb peter ruoprecht richter vnd hailgenpfleger hans selczly richter...*), z r. 1479 (*DI II, 937: hans gensleis richter mcccclxxix*) a jim podobných patří k zcela mizivým výjimkám.

v těsné spojitosti s datovací formulí (což naopak naprosto neznamená, že všude, kde je datum, je i provenienční určení!), kterou je buď uváděno nebo uzavíráno (a.d. ... magister [meister] xy me fusit [gos mich], resp. magister [meister] xy me fusit [gos mich] a.d. ...) v příslušných variantách, což platí i o dotovací formulí. Teprve v této základní kombinaci se pak realizuje na různé úrovni vztah provenienčního určení k ostatním částem nápisu, zejména k jeho vlastnímu funkčnímu jádru. U většiny zvonů (tato většina je však nepatrná) je poměr volný, bez výraznějších stop návaznosti obou celků. Na druhé straně u značného počtu zvonů dochází přímo k organickému spojení obou částí, vyjádřenému i adekvátní literární formou. Hlavní typ vychází ze schématu: označení (jméno) zvonu — přímé vytčení funkce — provenience + datum, jež se pak obměňuje v několika variantách:

- a — osanna heis ich in er vnser frawen levt ich xy gos mich a.d. ...
(osanna heis ich in vnser frawen er levt man mich xy gos mich a.d. ...)
- b — osanna heis ich in der er sant blasius (sant Bernhart aj.) levt man mich xy gos mich a.d. ...
- c — osanna heis ich xy gos mich in unser frawen er (vnd...; rozšiřováno někdy o další jména svatých) levt man mich (levt ich) a.d. ...
- d — Maria heis ich in der er sant... levt ich xy gos mich a.d. ...
- e — Osanna (Maria) heis ich xy gos mich a.d. ...
- f — Maria heis ich stvrn weter store ich xy gos mich a.d. ...
- g — des heiligen kricz (sant...) glocken heis ich xy gos mich a.d. ...
- (h — in sant... er levt man mich xy gos mich a.d. ...)
- (i — durch unser frawen (sant...) ere levt man mich xy gos mich a.d. ...)
- (j — in sant... er gos mich xy a.d. ...)

Tento typ se začíná častěji vyskytovat od druhé poloviny 14. stol. a dosahuje zvláštní obliby v poslední čtvrtině 15. stol. Z ostatních typů jsou poněkud častější ještě ty, které jsou variacemi témat:

lis mich lob mich xy der gos (machat) mich a.d. ...

lude ich wol so lobet man mich xy der gos mich a.d. ...

Základem zvonových nápisů — jak bylo již zdůrazněno — je po celou dobu ta skladebná část, jež různými formami vyjadřuje funkci zvonu. Ze tří hlavních funkčních sfér — výzva k bohoslužbě, posilování víry, ochranná funkce — je v nápisech relativně nejméně respektována prvá z nich. Naprostá většina nápisů se dotýká zbývajících dvou sfér, zejména pak ochranné funkce zvonu. Mýšlenkové jádro je podáváno rozmanitými způsoby, v zásadě však jde o dvojí pojetí: jednak formou symboliky, jednak formou výslovného vyjádření. Volba symbolických prostředků, příznačná zvláště pro nápisy staršího období (do poloviny 14. stol.), je ostatně charakteristická pro celý středověk, zejména pro vyjádření ochranné funkce. Nejčastěji plní toto poslání jména evangelistů.

Jména evangelistů představují nejfrekventovanější součást zvonových nápisů vůbec. Přibližně 40% všech v úvahu vzatých zvonů sledované oblasti má ve svých nápisech uvedena jejich jména, ať již v samostatném postavení či v kombinaci s jinými součástmi zvonového nápisu. Tato neobyčejná obliba vyvěrá z představ středověkého člověka, tehdy obecně rozšířených, o evangelistech jako ochráncích před všemi temnými silami, z víry v magickou moc jejich jmen: pouhé vyslovení či napsání jmen

evangelistů bylo magickou formulí. zaklínající demony, zažehnávající bouřku, nepřízeň počasí apod. Obdobně je tomu tak i v jiných epigrafických oblastech, nikde však v takovém rozsahu, jako právě v nápisech na zvonech. Souvisí to nepochybně s tím, že jedna z podstatných funkcí zvonu měla zcela totožný ochranný charakter. Tyto okolnosti spolu s magičností, symboličností i pregnaností formy byly pak zřejmě důvodem, proč jí byla dávána výrazná přednost před jinými formullemi (modlitby, průpovědi), kterými byl sledován týž cíl.

Přes starobylost výskytu jmen evangelistů ve zvonových nápisech dochází k jejich proniknutí na vedoucí složku až v 13. stol.: celá jedna třetina tehdejších zvonů je uvádí již ve svých nápisech. Hned v následujícím 14. stol. jejich rozšíření vrcholí a je natolik obecné, že prakticky pouze jedna čtvrtina zvonů volí pro své nápisy odlišné texty. Patnácté století přináší v tomto vývoji patrný regres, ovšem i při zřetelném ústupu nápisů od dřívější stereotypnosti k větší volnosti a variabilitě použitých textů udržují si jména evangelistů vedoucí postavení svým více jak jednotřetinovým podílem. Tuto mimořádnost oblíbenosti a významu jmen evangelistů potvrzuje na druhé straně i sám způsob jejich včlenění do struktury zvonových nápisů. V naprosté většině případů vystupují jména evangelistů samostatně, tvoří jedinou náplň zvonového nápisu. V podstatě je tomu tak i v 15. stol., pokud budeme posuzovat volně připojované datum za nápisovou součást *sui generis*. Avšak i tam, kde jsou jména evangelistů zastoupena v širěji pojatých nápisech, zaujímají ústřední pozici. Představují jádro celku, k němuž jsou připojovány další části různého rozsahu a zaměření. Nejobvyklejší z takových kombinací je ta, která má jména evangelistů rozhojněna jmény dalších světců, a to buď jedním, nebo hned několika (nejčastěji Maria, Anna, Caspar—Melchior—Baltasar, tito hlavně jako ochránci proti nepřízni počasí, dále pak jména světců, jimž byl zasvěcen příslušný kostel apod.). Z dalších je to pak zejména spojení s modlitbami v tehdejších zvonových nápisech nejrozšířenějšími: *O rex gloriae . . . a Ave Maria* (resp. *Hilf Gott, Hilf Maria*). Pokud jde o způsob podání samých jmen evangelistů, nejsou tu patrný výraznější charakteristické rysy. Zpravidla se uvádějí pouhá jména (*MARCVS, LVCAS, MATHEVS, IOHANNES*, resp. v obráceném směru *SVCRAM, SACVL, SVEHTAM, SENNAHOI*), jež bývají někdy provázena siglou pro *sanctus* (*S MARCVS S LVCAS S MATHEVS S IOHANNES*). Mnohdy je tato sigla připojována jen k některému, resp. některým evangelistům, nejčastěji k Janovi (*MARCVS, LVCAS, MATHEVS, S IOHANNES*). V pořadí uváděných jmen se pak při veškeré rozmanitosti projevuje jistá pravidelnost potud, že nejčastěji vystupují ve sledu *LVCAS MARCVS MATHEVS IOHANNES*.

Nápisy staršího období (12.—14. stol.) v tomto směru častěji nahrazují jména evangelistů označením Boha-Krista v rozličných podobách, jež v podstatě mají charakter mystických symbolů. Jsou to jednak výše již zmíněné řecké a zejména hebrejské výrazy (*alpha et o, AGLA, ADONAY, TETRAGRAMATON, ELOY, ANANISAPTA*), jednak zkratky *XPS, IHS, INRI*, resp. v plném znění uvedené *Iesus, Iesus nasarenus rex iudeorum* či *Titulus triumphalis Iesus . . .* aj. Nezřídka dochází k vzájemné kombinaci těchto prvků a posléze i k jejich spojování s jmény evangelistů či jinými formullemi.

V obdobném postavení vystupují též jména svatých. Také ona bývají

buď náhradou evangelistů, nebo naopak jejich jména doplňují, rozšiřují. Proti předchozím postupům je zde situace odlišná potud, že uvádění jmen světců se výrazněji prosazuje až od sklonku 14. stol. V nápisech 15. stol. je jejich zastoupení, zvláště v kombinaci s evangelisty, velmi časté. Obvykle je uváděna hned celá řada světců. Z rozmanitých jmen nejpravidelněji vystupují Maria + Anna (obvykle uvozované *IHS*, resp. *XPS*), z dalších pak ještě Caspar + Melchior + Balthasar.

Od druhé poloviny 14. stol. se vedle symbolických prostředků a často v přímém spojení s nimi (hlavně s jmény evangelistů a svatých) začíná stále výrazněji uplatňovat výslovné uvedení funkce zvonu. Vyjadřovací postup nápisů na této úrovni je v jádře dvojitý povahy: buď jde o přímou formulaci základní myšlenky¹⁴ nebo o formu prosby, modlitby. Zvláště posledně uvedený způsob nabývá postupem doby zřetelně na oblibě a rozrůstá se posléze stále širším přijímáním obecněji pojatých modliteb, sentencí z bible apod. Toto intenzivnější uplatňování posvátných textů je odrazem celkové tendence (prosazující se v průběhu 15. stol.) přenášení důrazu z ochranné funkce zvonu na chápání zvonu jako prostředku posilování víry. Konkrétní realizace těchto postupů a forem je přirozeně rozdílná a hlavně značně mnohotvárná. Stěží lze — byť i cestou pouhých příkladů — vyčerpát celou tuto pestrost. Můžeme se zde omezit jen na vytčení nejrozšířenějších způsobů.

Ve 13. stol., zejména v jeho poslední čtvrtině, k takovým zvláště oblíbeným formulím patří *ME RESONANTE PIA POPVLI MEMOR ESTO MARIA*. Udrzuje se ve zvonových nápisech po celý středověk, ovšem postupem doby ve stále zmenšené míře. Přibližně v téže době se začínají již uplatňovat dvě modlitby: *O REX GLORIE VENI CVM PACE* a *AVE MARIA GRACIA PLENA DOMINVS TECVM BENEDICTA TV IN MV-LIERIBVS ET BENEDICTVS FRVCTVS VENTRIS TVI IHS*, které se pak zejména od druhé poloviny 14. stol. prosazují v nápisech velmi výrazně. Z počátku vystupují samostatně. V období zabírajícím přibližně druhou polovinu 14. stol. a prvou polovinu 15. stol. je hojně nacházíme ve vzájemné kombinaci, resp. ve spojení s jmény evangelistů. V druhé polovině 15. stol., kdy jejich obliba i nadále trvá, třebaže ne již v takové míře, zaujímají spíše samostatné postavení. Tvoří hlavní část zvonového nápisu, zpravidla jen v doprovodu data, případně též provenienčního určení. Obě tyto modlitby jsou ve středověké liturgii, odkud jsou převzaty, značně rozšířeny. Prvá z nich (*O REX...*, podle Heb. 7, 2 a Psal. 24, 7–10) je prosbou o ochranu proti všem zlům, o boží přízeň a mír. Obliba *AVE MARIA* (podle Luk. 1, 28, 42) je v podstatě přímým odrazem zvonění

¹⁴ Za mnohé několik málo příkladů: *VOX EGO SVM VITE VOCO VOS ORARE VENITE; Vox svm vite salvandis sonans venite; SVM CAMPANA SONANS XPI LAVDEQ3 DECORAS IN SONITVQ3 MEI COGNOSCITVR HORA DIEI; SIT DVM CLINSA SONAT TVRBO PROCVL HOSTIS ET IGNIS; CONSOLOR VIVA FLEO MORTVA PELLO NOCIVA; FLOS EGO CAMPANA NVNQVAM DENVNCIO VANA BELLVM VEL FESTVM FLAMMAM VEL FVNVS HONESTVM; SVM VAS EX ERE TRIA NVNCIO FVNERA FLERE FESTA FREQVENTARE NOCVVM TEMPVSQ3 FVGARE; quando maria sonat omne malvm fugit; ich ruf den lebendigen die doten klag ich und gib sturmes don got geb dem maister ebigen lon; das mein don schev hagel und wint dar umb bit ich maria dein kint; maria ei3 ich sturm weter store ich; Osanna heis ich in sant murxcius er und in sant petters er lud ich alle ungewitter verdrieb ich und die helgen dag verkun ich; Aeris incommoda meum est depellere cvnctia.*

k počtě P. Marie, ve 14. stol. stále obecněji zaváděného, v širším smyslu pak odezvou rozšiřujícího se mariánského kultu. Obdobný charakter má jiná modlitba, častá v 14. a 15. stol.: *MARIA GOTES CELLE HAB IN DINER HVT WAS ICH VBERSHELL*. Mnoho zvonů 15. stol. se v tomto směru spokojuje se stručným vyjádřením prosby: *HILF MARIA*, resp. *HILF GOTT* či obojí. Hojně frekventované jsou konečně formule typu *Osanna heis ich...* (od druhé poloviny 14. stol., zvláště pak v poslední čtvrtině 15. stol.), o nichž zde byla již zmínka.

Nakonec ještě zbývá povšimnout si specifické skupiny nápisů, jejichž obsahovou náplní jsou jednotlivá písmena abecedy. Tyto tzv. abecední nápisy mají přirozeně své místo i v námi sledované oblasti. Jde o postup, který byl tehdy v Evropě obecně rozšířen, i když zdaleka ne v tom rozsahu, jak se často předpokládá. Zvony s těmito nápisy patří vskutku k řídce se vyskytujícím výjimkám a my zde můžeme tuto skutečnost jen potvrdit: počet podobných případů stěží dosahuje hodnoty jediného procenta celkové látky. Přitom převážná jejich část pochází ze 14. stol. Problém tzv. abecedních nápisů se dnes považuje v zásadě za vyřešený. Vidí se v nich paralela jednoho z postupů církevního ritu při svěcení kostela, kdy světící biskup vepsal berlou do ramen kříže (naznačeného sypaným popelem na podlaze kostela) řeckou a latinskou abecedu. Tento biskupův počín znamenal mimo jiné symbolické převedení kostela do držení Kristova a tím i pod jeho ochranu. Abeceda zvonových nápisů je tak symbolem Krista a jeho moci jako písmena alfa a omega, naznačuje, resp. dovolává se tak pro zvon (pro jeho funkce) Kristovy podpory, jako se jiné nápisy obracejí o pomoc ke Kristu a svatým výslovným uvedením jejich jmen či slovy modlitby apod. Takto vykládaný smysl a význam abecedních nápisů na zvonech je v zásadě jistě správný a také dobře prokazatelný mnoha doklady. Otázkou ovšem na druhé straně zůstává, jak dalece tento výklad postačí k uspokojivému vysvětlení všech podobných případů. Situace je celkem jednoznačná tam, kde obsah nápisu tvoří písmena abecedy ve svém běžném pořadí, ať již jde o abecedu úplnou či neúplnou, opakující se apod.¹⁵ Jak však posuzovat případ, kdy zvonář užívá na svých zvonech nápisu: *hilfgot iohans von lobda machte mich abcdefghiklmnopqrstuvyxt-z?* Je zde abeceda v postavení výše zmíněného symbolu (a zde tudíž jako doplněk úvodní modlitby *hilfgot*) či pouhé výplně řádku?¹⁶

I když se v uvedeném případě ještě vyslovíme ve prospěch první možnosti, stěží jednoznačně vysvětlíme (zatím) nápisy, kde chybí jakákoli stopa abecedního systému a celek namnoze představuje libovolnou změň písmen. Několik příkladů z naší látky:

- a — *BHOVBLASDH MR[K?] VSIXBH SVIDH N[R?] XSMIA* (2. pol. 14. stol.; *DG WH 1764*),
 b — *CO R[K?] HMADI VXH[?] MBHICVO BHN[?] G[?] HDVLXI* (2. pol. 14. stol.; *DG WH 1787*),

¹⁵ Vodle případů základního typu A—Z (někdy s vynecháním Y či též Z) lze tu jako příklady z našeho okruhu uvést část abecedy E—Q, opakující se části abecedy A—G+A—E, resp. A—Z+L—S+A—Q.

¹⁶ Tzn. jistou obdobou postupu zvonářů, kteří vyplňovali řádek při krátkých nápisech i několika-násobným opakováním celých textů či jejich závěrečných částí, resp. přiměřenější (protože písemnou) obdobou výplně zbývajících místa pomocí opakujících se rosetek, křížů ap.

- c — *DXSDGGNDAI NCV[Y?]L[?]XGT[?]DSOR* (2. pol. 14. stol.; *DG BS 1354*),
 d — *po pr nim 1°s x pl°* (1. pol. 15. stol.; *DI XI, 38*),
 e — *iv nr c s* (třikrát opakováno; 15. stol.; *DG WH 93*),
 f — *hanshfsrrlrvcvmdlvycl maria* (15. stol.; *DG BS 444*).

Všechny tyto nápisy se svým charakterem zřetelně odlišují od základního abecedního typu, a to natolik, že tu právem mohou vzniknout pochybnosti o jejich symbolickém významu ve výše naznačeném smyslu. Je přirozené, jestliže se podobné případy mnohdy chápou a vykládají spíše z hlediska brachygrafického a v písmenech se vidí sigly jednotlivých slov souvislého textu. Takové nápisy stávají se pak oblíbeným předmětem luštitelského nadšení a ostrovtipu mnohých autorů, kteří jsou ochotni i schopni dodat potřebný text k jakémukoli písmennému seskupení. Vesměs všichni se však dopouštějí základního metodického prohřešku — pouštějí se zřetele historickou stránku celé věci. Jednak jsou jejich výsledné texty naprosto libovolné a neodpovídají povaze nápisů na zvonech z příslušné doby a prostředí. Zejména se však zapomíná či úplně pomíjí skutečnost, že tak rozsáhlé převedení textu nápisů do siglového systému je ve středověku naprosto neobvyklé.¹⁷ Teprve novověká praxe více využívá těchto možností, ovšem širěji opět jen v určitých sférách, např. v okruhu rodových jmen a s nimi spojených titulatur, hesel apod. Spíše než siglových zkratek se užívá běžné suspenze a kontrakce (někdy dost libovolně i zkomoleně). Víme sice, že středověké nápisy na zvonech pracují se zkratkami velmi úsporně, je však možné (byť zcela vzácně) i takové jejich využití, abychom příklady uvedené výše sub d–e mohli pokládat za brachygrafické texty.¹⁸

Nápisy typu a–c dávají však v úvahu ještě jinou možnost výkladu. Oddělené skupiny (zdanlivě?) libovolných písmen totiž na prvý pohled silně připomínají kryptografické texty. Teoreticky by kryptografickému pojetí měla být dána dokonce přednost před zmíněným brachygrafickým (siglovým) přístupem, neboť uplatnění předem zmanitých kryptografických systémů bylo ve středověku poměrně časté, nezřídka právě v oblastech magie a mystiky. Otevřenou otázkou ovšem zůstává, do jaké míry lze u zvonařů počítat se znalostí soudobé kryptografie. Při všech těchto a podobných úvahách by se vůbec neměla ztrácet se zřetele jedna nevýznamná okolnost: zda totiž nepřikládáme zvonařům příliš mnoho znalostí i rafinovanosti, a to hned na tom úseku práce, který rozhodně představoval nejslabší článek jejich umění. Není také jisté dilem pouze náhody, jestliže nápisy této povahy působí většinou i svým vnějším provedením značně neurovnaně. Nejasné a zkomolené tvary písmen prozrazují autorovu nejistotu, který sice ví, co se na tomto místě po něm žádá, který však není schopen daný úkol realizovat vhodnou formou. Tato bezradnost či přímo neschopnost by stěžím mohla být ekvivalentním protipólem předpokládaných náročnějších způsobů reprodukce textu. Obojí (forma i obsah nápisu) je tak zde spíše výrazem nedostatku zvonařových schopností a v této

¹⁷ Důraz je tu třeba položit na rozsáhlost převáděného textu. Je totiž mimo jakoukoliv diskusi, že středověká epigrafická praxe znala a užívala siglových zkratek pro vyjádření stereotypních formulí, hesel ap. Ovšem i zde jde o rozsáhlejší použití až na sklonku středověku (15. stol.).

¹⁸ Nápis sub e je např. běžně rozváděn jako *iesus noster cito succurre*.

situaci pak i jeho snahy vzbudit alespoň dojem souvislého nápisového pásu a dát tak zvonu i po této stránce požadovaný vzhled. Vidíme tudíž, že rozhodně nemůžeme považovat problematiku tzv. abecedních nápisů za plně vyřešenou. Je třeba se bránit apriorním schémátům, individuálně posuzovat každý případ a hledat příslušné paralely v ostatních epigrafických oblastech.

DIE MITTELALTERLICHEN GLOCKENSCHRIFTEN

Dem Beitrag des Verfassers zu diesem Thema liegt die Bestrebung zu Grunde, für das bessere Verständnis der heimischen Entwicklung eine gewisse allgemeinere Parallele zu ziehen. Er hält es für zweckmäßig, diese allgemeine Dimension in territorialer Hinsicht zu beschränken, und zwar auf die deutschen Länder, deren Glockengießerei, was die äußeren Anregungen betrifft, auf die tschechischen Verhältnisse den wesentlichsten Einfluß ausübte. Er stützt sich auf die Analyse von ca 2000 Glocken und verfolgt die grundlegenden Entwicklungstendenzen auf Grund folgender Aspekte: Stellung der Inschrift auf der Glocke, Gestaltung der Inschriftzeile, Schrift, Sprache, Inhalt (inhaltliche Struktur). Von den einzelnen Schlußfolgerungen können hier nur die allgemeinsten angeführt werden:

1. Glocken ohne Inschriften: vor dem 12. Jahrhundert eine eher regelmäßige Erscheinung, im 12. Jahrhundert 60 %, im 13. Jahrhundert 34 %, im 14. Jahrhundert 14 %, im 15. Jahrhundert 2 %.
2. Die Stellung der Inschrift auf der Glocke: insgesamt einzeilige Inschriften rund um die Glockenschulter herum; von den anderen Arten sind relativ am meisten Inschriften zu verzeichnen, die aus zwei Zeilen bestehen.
3. Die Gestaltung der Inschriftzeile: bis ins 13. Jahrhundert wurde die Inschrift des öfteren auf die Glocke freigelegt, im 13.—14. Jahrhundert zwischen einfache oder auch doppelte Stege, im 15. Jahrhundert sind es öfter Schnurstege, seit der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts treten reichere dekorative Elemente in den Vordergrund (Zinnen- und Kleeblattfries mit Kreuzblumen).
4. Schrift: ein markanter Übergang von der Majuskel zur gotischen Minuskel um das Jahr 1400, ein häufigeres Auftreten der Kapitale der Renaissance seit den 90er Jahren des 15. Jahrhunderts.
5. Sprache: Am häufigsten ist es Latein, das Verhältnis zwischen lateinischen und deutschen Inschriften gleicht sich erst in den 70er—80er Jahren des 15. Jahrhunderts aus, in den 90er Jahren ist ein Übergewicht deutscher Texte zu verzeichnen. Im 13. und 14. Jahrhundert sind griechische und hebräische Wörter verbreitet (A et O, AGLA, ADONAY, Tetragramaton, ELOY, ANANISAPTA), bzw. im 14. und 15. Jahrhundert lat.-griechische oder lat.-hebräische Texte von Gebeten.
6. Inhaltliche Struktur: Die Grundlage bildet der Teil des Textes, der verschiedenartig die Funktion der Glocke zum Ausdruck bringt (vor allem die Stärkung des Glaubens und die schützende Funktion der Glocke). Die Wahl symbolischer Ausdrucksmittel ist vor allem für Inschriften bis in die Hälfte des 14. Jahrhunderts kennzeichnend. Am öftesten erfüllen diese Funktion Namen von Evangelisten (meistens in selbständiger Stellung), im 15. Jahrhundert des öfteren in Verbindung mit dem Datum, mit den Namen Heiliger oder mit Gebeten O rex Gloriam ... und Ave Maria ... Die Inschriften des 12. bis 14. Jahrhunderts ersetzen des öfteren die Namen der Evangelisten durch die Bezeichnung Gottes — Christi (A et O, AGLA, ADONAY, TETRAGRAMATON, ELOY, ANANISAPTA, IHS, XPS, INRI, Titulus triumphalis ...). In ähnlicher Stellung erscheinen auch Namen von Heiligen, namentlich seit dem Ausgang des 14. Jahrhunderts (vor allem Maria und Anna). Seit der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts kommt neben den symbolischen Ausdrucksmitteln und oft in direkter Verbindung mit ihnen immer mehr das ausdrückliche Anführen der Funktion der Glocke zur Geltung. Es geht entweder um eine direkte Formulierung oder um die Form einer Bitte oder eines Gebetes.

An den grundlegenden Teil der Inschrift knüpfen sich erst im 15. Jahrhundert in markanter Form allmählich weitere Angaben; das Datum und die Angabe über die Herkunft der Glocke. Soweit es sich um die sogenannten ABC-Glockenschriften handelt, ist es notwendig, diejenigen Fälle abzusondern und individuell zu beurteilen, wo jede Spur eines alphabetischen Systems fehlt und das Ganze scheinbar ein willkürliches Gewirr von Buchstaben darstellt.

